

LECTURA DE «NÈNIA»

Rosa Delor

NÈNIA

Per R.-P. Trenta anys després de la seva mort

Cants de galls esquinçaven,
des d'una llunyania
d'incerts llums tremolosos,
els palaus de l'aranya,
5 l'estesa nit. Venia
a poc a poc aquella
buidor tan despullada
de la pluja. Peus d'arbres
penitents trepitjaven,
10 en processó parada,
antics luxes de boscos
recordats. Lentes boques
fressaven sense pausa,
malson endins. Nosaltres
15 et miràvem encara,
dura sofrença closa
en el no-res, i et dúiem,
sota feixugues voltes
del després, enllà d'amples,
20 cruels, llarguíssims cercles
de temps mort, a l'estança
on ulls de fred et guarden.

B., 29-IV-1968

La nit del 5 de gener de 1938, Bartomeu Rosselló-Pòrcel moria sol, en el sanatori del Brull (Montseny); ara en commemorem els 75 anys. En ocasió dels primers trenta anys de la seva mort, Espriu li va dedicar una *nènia*, un cant funeral o lamentació que es cantava entre els romans com a darrer obsequi a un difunt. «Nènia» anava acompanyat de «Per commemorar»; ambdós poemes van ser publicats a la revista del PSUC, *Nous Horitzons*, núm. 15 (tercer trimestre de 1968). La nota de redacció els presentava amb aquestes paraules:

Salvador Espriu —gran amic de Rosselló-Pòrcel— ha escrit especialment per a la nostra revista aquests dos poemes que ens complau de reproduir, gojosos d'oferir una primícia tan valuosa als nostres lectors.

La revista *Nous horitzons* es feia en plena clandestinitat i fins al 1972 s'imprimia a l'estranger. La iniciativa va comptar amb la participació dels sectors intel·lectuals del PSUC. L'etapa d'or de l'època clandestina va de 1967 a 1971, quinze números en cinc anys, del 9 al 23. Francesc Vallverdú, que amb els anys esdevindrà l'editor de confiança d'Espriu fins al final, n'era el secretari de redacció, i acompanyava els poemes amb un article exculpatori. Feia autocrítica pel tractament injust que el poeta mallorquí havia rebut el 1963 a l'antologia de Joaquim Molas i Josep M. Castellet, els quals, segons ell, «redueixen la importància de Rosselló-Pòrcel gairebé als seus justos límits».

I dic gairebé, perquè Castellet i Molas, per reacció al deliri anterior no van acabar de trobar el punt exacte d'objectivitat. Cal convenir que Rosselló-Pòrcel resultava per al «realisme crític» el representant d'una de les temptatives més «inencasellables» de la poesia contemporània: la «poesia pura». És comprensible, doncs, que els defensors d'una nova crítica, entre els quals jo mateix em trobo, intentant d'inspirar-nos en el marxisme, ens sentíssim atrets en realitat per certes simplificacions i incorreguéssim en apriorismes inadmissibles.

A finals d'abril de 1968, la contestació al règim pren volada. Amb Òmnium Cultural sota el lema «Català a l'escola» i la Institució Pedagògica Rosa Sensat organitzant l'Escola d'Estiu, la cultura n'és un dels elements més potents. Es posa en marxa l'edició de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, la Nova Cançó és un èxit popular, augmenta la publicació de llibres en català i sorgeixen noves editorials. Al llarg dels seixanta s'estén la consciència de comunitat

nacional dels Països Catalans que, traspasant els límits estrictes de Catalunya, amb matisacions i reserves arriba a València i les Balears.⁶

Trenta anys després d'aquella mort injusta, semblava que les coses començaven a canviar en el terreny polític de l'Estat Espanyol i sobretot a Catalunya. Tanmateix Espriu desconfiava de les «flamarades» de l'esquerra (Rosselló n'havia estat un) i la seva ben sabuda cautela l'obligava a recordar el passat per evitar possibles recaigudes en errors pretèrits. Espriu es declarava «un pessimista lúcid». El poema usa l'imperfet en vuit ocasions, el temps de la narració; només hi ha un present, el de la mort de l'amic (v. 22) a qui fa confiança dels records d'aquells dramàtics moments perquè el lector, en segon pla, n'estigui ben informat.

Comença amb un esperançat vers: «Cants de galls esquinçaven [...] l'estesa nit.» El seu cant anunciava l'alba d'una nova etapa històrica: la sortida de l'experiència infernal de *l'estesa nit*, metàfora de l'Espanya de sempre, decadent i endarrerida que amb l'impuls regenerador de la República semblava que havia de despertar del seu vegetar de segles en una monarquia dominada pels poders eclesiàstic i militar.

Espriu recull un verb de l'amic, «esquinçar». Rosselló no s'adonava que aquella mort per ell mateix anunciada —«Sumptuós, l'oratge/ *l'esquinça*, l'isola.../ I, dins el jardí,/ el mata d'aroma» («L'estiu ple de sedes»: 9-12)— es faria realitat. El poema era escrit el febrer de 1937. Tanmateix, ni Rosselló, que creia en el poder revolucionari per canviar les coses, no pot evitar una premonició nefasta:

I la nit et toca,
humida i amarga,
mort, amb herbes, rius,
a les cames nues.

(v. 17-20)

On l'amic Tomeu parla de «sedes», Espriu veu només els fils que teixeix l'aranya en el seu palau, i la tela que en resulta torna a ser *l'estesa nit* que s'apodera de tots els somnis del «migdia jove» que havia cantat Rosselló.

Espriu li està dient que s'autoenganyava, que no volia veure el que els seus mateixos versos premonitzaven malgrat els crits de joia. Tomeu pensava que la victòria era a tocar i

⁶ Joan B. CULLA. «La cultura a la Catalunya dels anys seixanta», in *Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1989, vol. VII, p. 348-362

que la revolució ho canviaria tot. Segons Espriu, però, eren només «incerts llums tremolosos» (v. 3) d'aquell sol que just començava a aixecar-se i que aviat, però, esdevindria l'orífex rapinyaire que temptava la «Pluja de tardor» (1937).

L'engany del sol aquietava amb mots de misericòrdia el pecat de les veus i el transformava a poc a poc en or, or primerenc dels tells i dels plàtans, or agònic dels roures guerrers. A migdiada, l'artífex deixava la feina i parava tenda al call de la muntanya. El sol jueu s'arraulia després a la porta, a esperar cada tarda la compra de la pluja.

Rosselló havia teixit amb els versos una delicada arboradura de seda que el «vent» irat de la guerra faria naufragar.

«Des d'una llunyania/ d'incerts llums tremolosos»: la font és Dante; ningú com ell ha sabut captar l'estat d'ànim del qui veu en el tremolor de l'aigua la primera claror de l'alba després d'una experiència infernal, claustrofòbica:

*L'alba vinceva l'ora mattutina
che fuggia innanzi sí che di lontano
connobi il tremolar de la marina.*
(*Purgatorio* I, v. 117)

Perquè el mar simbolitza la llibertat, l'horitzó obert, quasi infinit, també Rosselló havia sentit aquest *tremolor* de la llum:

Escolto la secreta
harmonia de l'aire
i l'ardor que *tremola*
d'unes grans aigües lliures.
(«Escolto la secreta...», v. 1-4)

Hi retornava a «Sóc avar de la *llum* que em resta dins els ulls/ i que em fa *tremolar* quan et recordo!» («A Mallorca durant la guerra civil», v. 9-10), que evoca el «Jo só gelós» d'Ausias March (XLVI, v. 29).

Un dels significats concrets d'aranya és el pas del temps que comporta l'immobilisme destructor: «espesses teranyines de mil lenàries aranyes mortes», dirà Espriu a *Les roques i el mar, el blau*. La imatge és recurrent en la poesia d'Espriu des dels inicis:

Les aranyes filaven
palaus de rei,
estances que empresonen
passos d'hivern.

(*Cementiri de Sinera* VI, v. 1-4)

El que aquí interessa, però, és que de manera significativa l'*aranya* reapareix a l'altre poema dedicat a Rosselló, «Per commemorat», però amb connotació positiva:

Aranyes filen temps
i van teixint-nos somnis,
de columna en columna,
per tota la claror.

(v. 37-39)

Una altra dada important és que aquest segon poema està datat a «Lavínia 6-V-68», o sigui que el va escriure tan sols una setmana més tard de «Nènia». El fet que en lloc de Barcelona citi *Lavínia* li atorga un significat cívic —o polític, si es vol— que atreu l'atenció cap als anys de la República, en què ambdós compartien somnis i esperances que la guerra va truncar.

«Venia/ a poc a poc aquella/ buidor tan despullada de la pluja.» El 1936, Espriu donava la seva versió al·legòrica de la guerra:

Galopen en silenci, cavallers en sementals d'aigua. Baixen cap a la vall des dels cims dominats: la muntanya no ha pogut deturar el triomf. Fan ganyotes des de les gropes elevades, mofant-se d'humiliacions de la pols. Esclafen l'herba, vencen l'altivesa dels arbres, esborren els camins. [...] Han vingut ràpidament [...] cridats a capítol de guerra per la majestat del mal temps.

(«Pluja d'agost»)

Altrament Rosselló, el febrer de 1937 i aparellat amb «L'estiu ple de sedes», responia amb una «Pluja brodada» plena de vida i de confiança en ella mateixa:

Balla damunt la terra
i s'afina, la fina

esgarriada. Brilla,
renovellada i neta.

Mai no hauria de saber el que va venir després. La pluja d'estiu que havia de calmar la terra sedegant, va ser una rierada que tan sols deixaria una *buidor despullada*.

En els versos «Peus d'arbres/ penitents trepitjaven/ [...] antics luxes de boscos», Espriu retorna al que havia escrit el mateix 1937 a la prosa poètica «Pluja de tardor», tot identificant-se amb l'autoritat monacal. Els dos amics ja havien disputat pels Fets de Maig i Espriu tornava resposta rebatent els arguments de Rosselló que proclamava primer la revolució i després guanyar la guerra:

Tota la distinció de les roses moria sense resistència al pas de l'aigua. Els avets miraven com era trossejada i s'escriuïen de tanta barbàrie. Intentaven d'amonestar la pluja, prevalent-se de l'autoritat de l'hàbit monacal. L'aigua odiava la grisor de l'orde ascètic.

Per les dates es pot veure que la discussió va prenent un to cada vegada més distanciat. Els punts de vista sobre la guerra són completament oposats. El diàleg entre els textos ho mostra sense possibilitat d'error. L'aigua i el sol són necessaris per fer fructificar la terra, però els excessos en les bones intencions poden resultar nefastos quan ambdós elements entren en competició. Aleshores l'aiguat devasta el jardí i el sol el desertitza.

Espriu prenia com a exemple el que havia passat amb els avets que el seu pare havia plantat en el jardí de la casa que tenia a Viladrau, morien perquè les deus s'havien assecat. Espriu converteix aquest fet en al·legoria de la tradició: «Hem heretat una cultura viva i estem obligats a conservar-la i a cultivar-la.»⁷

Els *boscos* simbolitzen les generacions que han bastit una cultura, de la qual el jo poètic se sent deutor i continuador, i que ara corre el risc de desaparèixer: «La cultura catalana és l'última cultura viva sorgida del romanticisme. No sabem cap on ens portarà la història, però estem obligats a complir.»⁸

El concepte de *penitents* implica la culpa dels intel·lectuals que no varen saber aturar la barbàrie a què abocava la mala política, tal com va esclatar el 1936:

⁷ Cf. Francesc REINA. *Salvador Espriu: Enquestes i entrevistes*, Centre de Documentació i Estudi Salvador Espriu/ Edicions 62, Barcelona, 1995, vol. II, p. 26.

⁸ *Ibidem*.

Estenen els braços, aliats de la pluja. Mouen les branques en homenatge.
Jerarques suprems del jardí, donen senyoria als guerrers. [...] Tota l'harmonia amiga
dels avets aplaudeix l'escarment i sanciona en senat les gestes de les llances»

(Pluja d'agost», 1936)

Comparem aquests tres versos, «Lentes boques/ fressaven sense pausa,/ malson
endins», amb uns de *La pell de brau*: «Sentim el vent *fressar*,/ amb boca que no para./ / Fulles
de somnis vells/ una a una es menjava» (XXVI, v. 5-8).

Èspriu usa el verb «fressar» en el doble sentit de fer remor i de 'menjar els cucs de seda'.
Com si d'un cuc es tractés, el vent es menjava a poc a poc les fulles de l'«arbre de nues
branques» que és Catalunya desposseïda dels seus somnis de progrés i llibertat. Vist que els
versos següents al ludeixen a la visió del cadàver de l'amic, és possible que el poeta
n'imagini la descomposició, establint una analogia entre la mort del país i la de Rosselló.
Trobem una altra ocurrència on recupera el *malson endins* que provoca somnis d'angoixa:

contemplo
només llot i una *fressa*
de *ventres rèptils* puja
de la nit
cap a l'esclat de l'odi.

(*Mrs. Death*, «El posseït», v. 11-15)

I continua: «et miràvem encara/ dura sofrença closa/ en el no-res». Èspriu explicava que
l'havia impressionat molt l'expressió del rostre de Rosselló ja cadàver. Un rostre que
mostrava l'angoixa del sofriment i la desesperació davant la mort. La *pal·lidesa* d'aquella faç
esdevé *dura blancor* de marbre (vg. el poema «Nit», dins *Les hores*). Aquí avança encara més
en el sentit exacte de la mort: *el no-res*.

Això el desesperava, no admetia que després de la mort no hi hagués alguna mena de
vida intel·lectual: «Repugna pensar que un home que ha fet *Les menines* passi al no-res més
absolut». Creia que «l'home no mereix una immortalitat ni celestial ni infernal. M'agradaria
que després hi hagués una existència intel·lectual» (*Entrevistes II*, p. 32). Per això construirà
per a l'amic mort un diàleg intertextual al llarg de l'obra poètica que només s'esgotarà amb
la seva pròpia mort el 22 de febrer de 1985: «i et dúiem,/ sota feixugues voltes/ del
després».

El diàleg intens que havien compartit en hores de bonança no l'abandonarà mai. Rosselló apareix a tots els llibres d'Espriu d'una manera o altre, sempre dialogant. En els versos «i avanço sol a l'esglai del llarg crit/ que deia per *les voltes* el meu nom» (*Final del laberint* I: 18-19), Espriu declara la soledat en què ha quedat davant la desfeta de la República i, amb ella, l'anul·lació de tots els seus projectes vitals: «Amb lent dolor esdevé somni fosc/ aquella llum dels altíssims palaus» (*Final del laberint* I, v. 1-2) i tot el que segueix, i «el temps perdut» de què parla a *Cementiri de Sinera*, «llarguíssims cercles/ de temps mort», són els llargs anys que seguirien, fins a aquella alba que tot just esquinçava els fils de l'aranya el 1968, com abans ho havia fet el 14 d'abril de 1931.

Claror d'abril, de pàtria
que mor amb mi, quan miro
els anys i el pas: viatge
al llarg de lents crepuscles.

(*Cementiri de Sinera* III, v. 9-12)

Tancat ja el cercle del record i retornat al present verbal, «a l'estança/ on ulls de fred et guarden», Espriu li està dient que la seva mort és la seva manera de ser vivent encara, presència constant, vida activa en el record. Rosselló esdevé l'alteritat que dóna consistència al propi ésser i estar en aquest món d'Espriu, on els ulls de la mort vigilen cada moviment a punt d'atrapar la presa segura.

Els articles d'aquest número 1 de la revista *Veus baixes*,
publicats al maig de 2013,
amb ISSN 2254-5336,
es publiquen amb llicència Creative Commons:
se n'autoritza la reproducció sempre que se'n citi l'autor,
que sigui sense propòsits comercials
i que no se'n facin elaboracions derivades

